

Norske gravminner fra høymiddelalderen som kilde til kjønnsidentitet

Morten Stige

Title Norwegian Tombstones from the High Middle Ages as a Source of Gender Identity

Abstract This study uses funerary monuments as a source of gender identity in mediaeval Norway. The gender of the deceased is identified in 67 of the few hundred mediaeval grave memorials (mostly from c. 1250–1350) preserved in Norway. Of these 28 per cent commemorate women while 67 per cent of the deceased are male, the rest being double graves.

The assumption behind the study is that the content and form of the grave memorial reflect the social position and individual identity of the deceased. Further it is presumed that a memorial with an emphasis on the character of the deceased in its motive or inscription can be interpreted as a sign of high self-esteem and a strong perception of oneself as an individual.

A representation of the deceased was found in 12 out of 19 female grave monuments while only 21 of the 45 male grave monuments had such depictions. The great majority of the male grave monuments commemorate clerics, knights or noblemen and depict them explicitly in their social role. The women are portrayed in a less uniform manner than the men, thus giving the impression of greater individuality. On the one hand it could be argued that this is hardly the case: the women were probably as fixed in their roles as the men. On the other hand, the type and quality of the female funerary monuments indicate a stronger social position than might be expected.

Keywords funeral art, tombstone, graveslab, mediaeval art, mediaeval religious culture, gender identity, Scandinavian mediaeval art, Norwegian mediaeval art

Author Head of Department, Cultural Heritage/Byantikvaren, Oslo, Norway.

Email morten.stige@gmail.no

ICONOGRAPHISK POST

NORDISK TIDSKRIFT FÖR BILD TOLKNING NORDIC REVIEW OF ICONOGRAPHY

NR 3, 2014, PP. 21–36. ISSN 2323-5586

Gjennom hele middelalderen var varige gravminner forbeholdt samfunnets toppsjikt. De fleste mennesker måtte nøye seg med et enkelt trekors eller en plankebit, om de fikk noe gravminne i det hele tatt.

Det innebærer at et studie av gravkunstens kjønnsmonstre i realiteten er et studie av overklassens kjønnsidentitet. Det er imidlertid en skjevhet som gravminnene deler med de fleste andre kilder fra middelalder-

ren. Det som kan gjøre gravminnene til et spesielt interessant materiale for å undersøke samfunnsforhold som kjønnsroller er at man må anta at de har hatt et friere utrykk enn kirkekunsten for øvrig.

MATERIALET

Av den lille andel gravminner som var utformet i stein eller metall er det bare en liten andel som er bevart. I Norge har vi bare et par hundre middelalderske gravminner og av disse har jeg ut fra bevaringstilstand og tilgjengelig dokumentasjon kunnet kjønnsbestemme 67. Det er hovedmaterialet for denne undersøkelsen.

Jeg har gått systematisk gjennom det tilgjengelige norske materialet i den grad det har vært praktisk mulig i og med at det ikke foreligger noen samlet katalog over norsk gravkunst. Svenske og danske gravminner er først og fremst brukt som illustrerende eksempler. Kjønnsidentiteten til gravminnene er enten bestemt ut fra innskriften eller ut fra figurmotiv. Flertallet av de middelalderske gravminnene er så slitt eller fragmentariske at det ikke er mulig å bestemme kjønnen til den gravlagte. Spesielt de tidlige gravsteinene fra 1100-tallet mangler oftest identifiserende trekk, selv om de kan være fint utførte steinhuggerarbeider.

De norske gravminnene som har menneskefigurer eller innskrifter som identifiserer avdødes kjønn er med ett unntak fra perioden 1200–1400, men med en sterk konsentrasjon i perioden 1250 til tidlig 1300-tall (ca 75 % ut fra Trondheimsmaterialet).¹ Av de 67 har 33 menneskefigurer. Av de 67 er 42 fra Trondheim og miljøet

rundt Nidarosdomen og 16 av disse har bevarte personfremstillinger. Det er gravminnene med menneskefigurer som er mest interessante i denne sammenhengen.

Den eneste forfatteren som har undersøkt hugne gravminner i alle de nordiske landene er F. A. Greenhill som i 1976 publiserte *Incised Effigial Slabs*. Han konsentrerer seg om gravminner med menneskefigurer som er hugget som strekdekor i stein. Dermed faller bronseplater og gravminner i høyt relieff eller rundskulptur bort. Det har lite å si i norsk sammenheng siden vi bare har bevart rester av et par bronseplater og ingen rundskulptur. I det svenske og danske materialet gir det større huller. Greenhill er heller ikke komplett. Han opererer med 34 gravminner i Norge, men det er flere feil, tvilsomme identifikasjoner og ubestemt kjønn som gjør at flere av hans numre ikke inngår i mitt materiale og vice versa.² I Sverige har han registrert 110 gravminner hvorav 65 % rene mannsgraver og 17 % rene kvinnegraver og i Danmark 52, hvorav 62 % rene mannsgraver og 12 % rene kvinnegraver. Tilsvarende er 28 % av de 67 norske gravminnene rene kvinnegraver og 67 % rene mannsgraver. Den høye kvinneandelen skyldes ikke nødvendigvis kvinnens sterke stilling i Norge. Derimot er de norske gravminnene betydelig eldre enn de svenske og danske. I Norge er det svært få gravminner fra etter 1350 mens det i de andre landene er svært få strekhugne gravminner som er eldre. I senmiddelalderen og renessansen ble det vanlig med dobbeltgraver hvor ektepar ble gravlagt sammen. Dette utgjør bare 5 % av det

norske materialet, mens det er 17 % av det svenske og hele 27 % av det danske.

Selv om det norske materialet er i minste laget utgjør det i følge Greenhills oversikt den største samlingen strekhugne, høymiddelalderske gravminner i Norden og er derfor egnet til å si noe om denne perioden.

DE FORSKJELLIGE GRAVSTEINSTYPENE

Bakgrunnen for undersøkelsen er antagelsen om at gravminnets utforming sier noe om den dødes posisjon i samfunnet og individuelle identitet. Jeg har allerede nevnt at eksistensen av et gravminne av stein eller metall i seg selv forteller om en relativt høy samfunnsposisjon og god økonomi. Neste spørsmål er hva mer gravminnene kan fortelle om avdødes sosiale posisjon og religiøse preferanser. En hypotese er at et gravminne hvor motiv og innskrift er konsentrert om avdødes person signaliserer en større selvbevissthet eller verdsetting av vedkommende som individ. Motsetningen er en sterkere anonymisering av avdøde på bekostning av helgenbilder eller religiøse innskrifter. Det kan tolkes som at individets jordiske ettermæle tillegges mindre betydning mens frelsesaspektet prioriteres. Det ene ytterpunktet er en person i fullfigur som dekker hele gravsteinen, mens det andre ytterpunktet er gravsteiner med helgener, kors, eller andre ornamenter i stedet for avbildning av avdøde.

Av de 67 bevarte, norske gravminnene som kan kjønnsbestemmes er det syv mannlige og fire kvinnelige hvor en eventuell avbildning er tapt. Årsakene kan være at grav-

minnet er nedslitt, bare delvis bevart eller fordi et eventuelt motiv bare har vært malt på. Dessuten er det tre gravminner som viser et ektepar. De øvrige fordeler seg med 20 uten avbildning av avdøde, åtte med en liten knelende person, tre med en liten stående person og 22 med en person i fullfigur som dekker hele gravminnet.

	Mann	Kvinne	Mann og kvinne
Ingen avbildning av avdøde	17	3	1
Avdøde i miniatyr	5	6	
Avdøde som eneste motiv	16	6	
Plass til avbildning som ev. er tapt	7	4	2

Ingen avbildning av avdøde

Sytten (17) menn og tre kvinner har gravsteiner uten avbildning av avdøde.³ Slike gravminner er enerådende i romansk tid i det overleverte norske materialet og går igjen som vanlig gjennom hele middelalderen. Motivene varierer fra prosesjonskors og blomsterkors til ranker. Noen gravminner er også glatthugne eller har stram geometrisk utforming (fig. 1).

Der hvor det ikke er lesbare innskrifter er det ikke mulig å identifisere de avdøde ut fra disse gravminnene. Innskriftene viser at det store flertallet av dem som har slike gravminner er menn. Det er imidlertid bare en av dem som er entydig geistlig og

Fig. 1. Gravstein over Ingebjørg fra Tingvoll kirke, Møre og Romsdal. Marmorstein med fint hugget blomsterkors men ingen avbildning av avdøde. 1250–1350. Foto Kjartan Hauglid.

Grave slab over Ingebjørg from Tingvoll church, Møre og Romsdal. The slab is made of marble and decorated with a finely carved floral cross but no depiction of the deceased. 1250–1350.

det er biskop Hermann i Hamar som døde i 1503.⁴ Hans stein er den eneste senmiddelaldersteins i materialet og har derfor begrenset

verdi som sammenlikningsgrunnlag med de ellers høymiddelaldersteinsene. Det nærmeste vi ellers kommer geistligheten er at to av steinene er besørget av biskoper og en Joffreyr som titulerer seg ”mester”.⁵ Det som er slående er hvor anonyme de avdøde er. To trøndere er identifisert med hjemsted: *Ásgautr á Verrini og Bergtórr í Solvarargardi*, og én er den interessante steinmester Matias gravlagt i Nidarosdomen i 1316. For øvrig er det navn og religiøse formler som forteller lite om den som hviler under steinen.

Liten person knelende

Fire menn og fire kvinner har fått slike gravminner.⁶ Fem av dem er funnet i Nidarosdomen. Alle disse steinene er av Trondhjemstypen i to etasjer med avdøde knelende nede og en helgen i andre etasje, med unntak av steinen over Ragna Aasolfsdatter fra Eidfjord som er et mer provinssielt arbeid. Det som særpreger 2. etasjes steinene er at det er en balansert fremstilling av avdøde og en helgen. Det er rart at denne konstruksjonen ikke er kjent utenfor Trondhjemsverkstedet, for her kombineres hensynet til verdslig ettermele og frelsesaspektet på en elegant måte.⁷ Avdøde henvender seg til sin favoritthelgen som kan gå i forbønn for ham eller henne. De små figurene er ikke veldig individualiserte, men presten får vist sin rolle ved hjelp av klesdrakten (fig. 2).

Steinen over Ragna er verd et nærmere kommentar (fig. 3). Hun og hertug Skule er de eneste i materialet som er avbildet som kirkedonatorer. Riktignok er Ragna

Fig. 2. Steinen over Asbjørn Litle er den best bevarte av to-etasjers steinene i Nidarosdomen. Arkitekturomrammingen er enklere enn vanlig, men innskriften er flott, oversatt fra gammelnorsk av Øystein Ekrøll lyder den: ”Jesus Kristus signe sjela til Asbjørn Litle som her kviler, og gje han æveleg glede i sitt himmelrikes herlegdom.” 1200-tallet. Foto Morten Stige.

The tombstone over Asbjørn Litle is the best preserved of the “two-storey” slabs in Nidaros cathedral. The architectural framework is simpler than usual, but the inscription is of high quality. Translated from old Norse it reads: “Jesus Christ bless the soul of Asbjørn Litle who rests here, and grant him eternal joy in the glory of heaven.” 13th century.

tegnet i verdiperspektiv som en liten figur på kne foran St. Jakob, men hun har fått med kirkemodellen og innskriften: *Her hviler Ragna Aasolfs dotter som denne kirke lot gera – er hennes årtid på joleaften*. Her har vi en kvinne som står frem som individ og som må ha hatt en sterk posisjon i hvert fall lokalt i Eidfjord. I følge den lokale tradisjonen reiste Ragna til Santiago de Compostela for å sone drapet på mannen sin.⁸

En enda mer selvbevisst og selvstendig kvinne har vi i Ramborg till Vik i VästerÅker kirke, Uppland. På en kobberhelle er det inngravert: *Herrens år 1327 är jag, Ramborg til Vik, här,..* Over hvelvet står en annen tekst hvor det kommer frem at hun selv har bygget kirken hun ligger i og en oppramsing av de eiendommer hun har skjenket kirken.⁹ Tekstens innhold er som vanlig en oppfordring til de gjenlevende om å gå i forbønn for henne, men sikring av ettermålet må også ha vært en viktig

drivkraft. Både tekstens form og innhold og at dødsåret mangler viser at det er Ramborg selv som står for gravminnet.

Liten person stående

En mann og to kvinner har steiner med denne fremstillingsmåten.¹⁰ To er i Nidarosdomen og en er i Byneset kirke. Den ene Nidarossteinen er så slitt at navnet ikke er

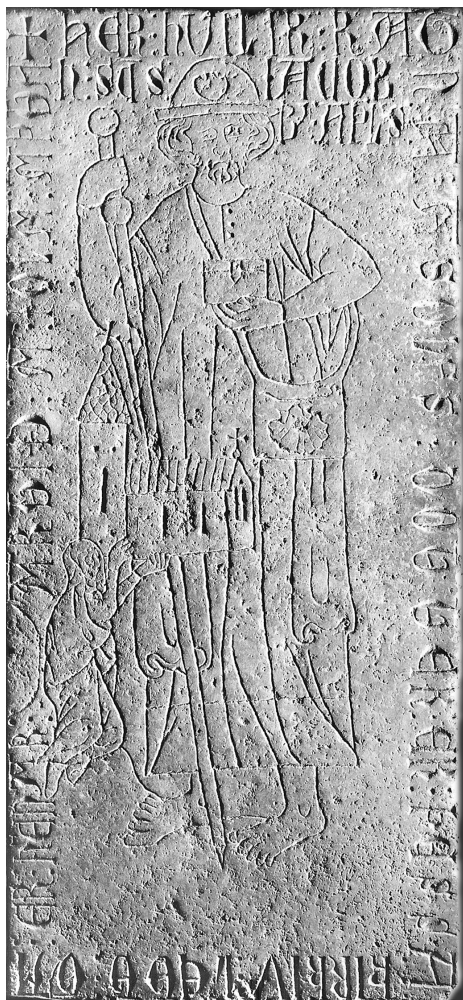

Fig. 3. Gravstein over "Rike Ragna" fra Eidfjord kirke, Sogn og Fjordane. Ragna kneles for St. Jakob den eldre her fremstilt som pilegrim. I hånden holder hun en kirkemodell og innskriften forteller at det var hun som lot gjøre kirken, trolig i begynnelsen av 1300-tallet. Foto Riksantikvaren.

Tombstone over "Rike Ragna" from Eidfjord church, Sogn og Fjordane. Ragna kneels for St James the Elder, depicted here as a pilgrim. She holds a church model which she offers to the saint. The inscription says that she had the church built, probably at the beginning of the 14th century.

Disse tre steinene er alle av den sedvanlige to etasjers Trondhjemstypen og skiller seg bare fra forrige gruppe i det de avdøde står fremfor å knele. Sira Peter på mannsteinen står ved alteret og forretter og de to kvinnene står vendt opp mot sine respektive helgener.

Person i fullfigur

Denne gruppen skiller seg ut med en sterkere tilstedeværelse av avdøde enn noen av de andre steintypene. Her er det bevart gravminner over 16 menn og seks kvinner.¹² Herunder kostbare gravplater som er tilskrevet interessante personer som hertug Skule og fyrst Witslav av Rügen. De fleste mannsteinene fremstiller ellers krigere og prester (fig. 6–8) mens de mest fremtredende kvinnene er stormansdøtre.

De seks kvinnegravene er særskilt interessante i denne sammenheng. I Fjære kirke finnes gravsteinen etter datteren til baron Isak Gautesøn (død kort etter 1300). Innskriften lyder oversatt fra latin: "Her hviler Isaks datter av den norske konges og den danske fyrstes lykkelige ætt".¹³

lesbart. Det begynner imidlertid på MA og den grammatikalske formen på den latinske innskriften viser at det har vært en kvinne. Innskriften lyder: "Sjå deg sjølv kjære, medan du ser meg; tenk over kva du blir; les for meg og bed om fred, når du overgir meg, som bed dess meir i denne grava, i bøn til Kristus."¹¹ (Fig. 4, Byneset, fig. 5)

Fig. 4 (til høyre). Gravsteinen fra Nidarosdomen viser en stående figur i det nederste nivået vendt mot en kronet figur som troner i nivået over. Det må være en Maria med barnet, selv om steinen er så slitt at barntet er blitt borte og Klüwer som tegnet av steinen i 1810–14 synes å ha gitt figuren et skjegg. Steinen er fortsatt bevart i Nidarosdomen, men mangler nå et stort stykke av nederste del. 1250–1350. Etter Klüwer 1823.

Tombstone from Nidaros cathedral depicting a standing figure in the lower level turned towards a crowned figure enthroned in the level above. It must be a Madonna with child, even though the stone is so worn that the child cannot be seen and Klüwer who made a sketch of the slab in 1810–14 seems to have given the figure a beard. The slab is still preserved in Nidaros cathedral but has now lost its lower section. 1250–1350. After Klüwer 1823.

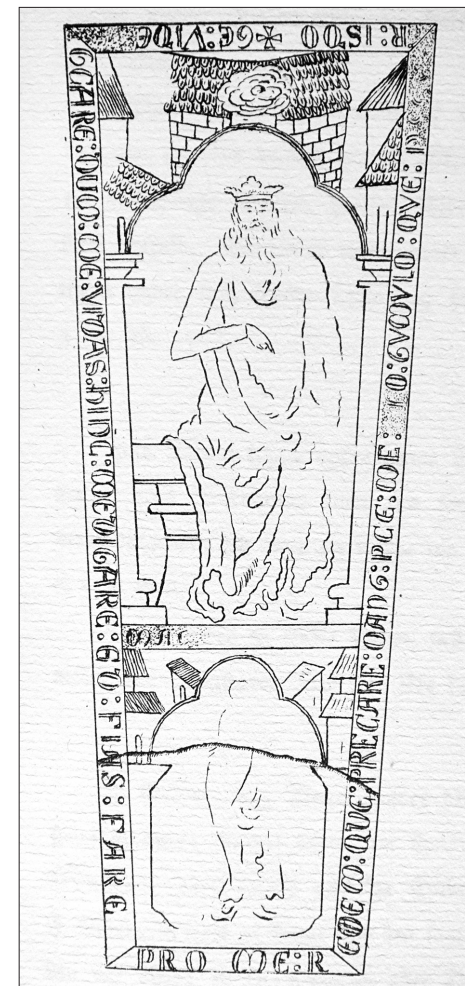

Fig. 5. Gravstein fra Byneset kirke, Sør Trøndelag, nå i Vitenskapsmuseet, Trondheim. Toetasjers stein av Trondhjemstypen hvor Synnøve står med hendene vendt opp mot Maria med barnet i etasjen over. 1250–1350. Foto Morten Stige.

Tombstone from Byneset church, Sør Trøndelag, now in Vitenskapsmuseet, Trondheim. Two-storey slab of the Trondheim type which depicts Synnøve standing with her hands turned towards St. Mary with the child in the level above. 1250–1350.

Fig. 6. Fragmenter av gravstein fra Nidarosdomen. Navnet er tapt men bildet viser en ridder i helfigur med ringbrynje, helhjelm og våpenskjold med et ciborium og en palmegren. Våpenmerket kan tyde på at dette er en hellig kriger som har vært i Jerusalem på pilgrimsreise. Ca 1300. Syrett nr. 27. Foto Torstein Dalemark etter Ekroll 2001.

Fragments of a tombstone from Nidaros cathedral. The name has been lost but the full-figure image depicts a knight in chainmail, full helmet and shield with a ciborium and palm frond. The markings on the shield may indicate that this is a sanctified warrior who has made a pilgrimage to Jerusalem. About 1300.

Fig. 7. Denne krigergravsteinen fra Nidarosdomen har nå mistet øvre del med innskriften, men eldre avbildninger viser at det har stått: "Her hviler Bjørn Finsson ridder." Den åpne hjelmen gjør at vi ser ansiktet hans, men den enkle streken gir ingen mulighet til å gjengi noen form for likhet. 1250-1300. Foto Morten Stige.

This warrior tombstone from Nidaros cathedral has now lost its upper part, but an old drawing tells us that the inscription was: "Here lies Bjørn Finsson, knight." The open helmet shows us his face but the simple drawing leaves no scope for any likeness. 1250-1300.

Fig. 8. Marmorgravstein fra Sakshaug kirke, Nord Trøndelag, over presten Astle. Avdøde står i helfigur med samlede hender. Han er plassert inn i en meget fint hugget arkitekturomramming. Dette er en av to nesten like steiner fra samme kirke nå i Vitenskapsmuseet i Trondheim. Slutten av 1200-tallet. Foto Riksantikvaren.

Marble tombstone from Sakshaug church, Nord Trøndelag, over presten Astle, a priest. The deceased stands in full figure, hands held in prayer. He is placed within a very fine architectural framework. This is one of two almost identical slabs now in Vitenskapsmuseet, Trondheim. Late 13th century.

Steinen viser en kronet kvinne med udekket hår og et stort skjold med riksløven (fig. 9). Fra Hesby kirke på Finnøy, Rogaland er det bevart en stein over Margreta, datter av riksråd Finn Agmundsson (død 1343). Hun er kronet med fritt hår (fig. 10).

Disse to høyættede kvinnene var begge ugifte siden de mangler hodelin. Kronene er en ytterligere understrekning av at de var jomfruer selv om baron Isaks datter også hadde kongelig blod i årene. De to unge kvinnene fremstilles med den status som lå i å tilhøre mektige familier. Ikke en gang navnet til baron Isaks datter er nevnt. Hun representerer først og fremst familien og ikke seg selv.

På Huseby gård i Lier finnes gravsteinen til Ragnhild datter av sira Jon. Den har en frontal kvinnefigur fremstilt på en grov steinflate med simpel strek. Steinen er dattert til ca 1250-1300 og er interessant i det Ragnhild presenteres som datter av presten Jon.¹⁴ Ellers avslører verken innskrift eller drakt annet om hennes identitet enn

at hun var en gift kvinne. Det kan vi se av halsduken. Selv om ekteskapet var en viktig samfunnsinstitusjon er det likevel ikke en representant for samfunnsordenen som vises her på samme måte som på de mannlige gravsteinene. Snarere tvert i mot: Dette er et monument over en kvinne født av en prest som i prinsippet skulle leve i sølibat. Til tross for dette og steinens lave kunstneriske kvalitet fremstår Ragnhild frontalt og oppreist i selskap med hertuger, riddere og geistlige.

I Nidarosdomen finnes de sentrale fragmentene av steinen over Gudrid. Det er en

Fig. 9. Gravstein av kleber fra Fjære kirke, men etter tradisjonen fra Moy. Steinen er liten med lengde på bare 73 cm, og slitasjen gjør at vi nå vanskelig kan se den stående løven på skjoldet som antagelig er riksløven. Steinen er nå i Kulturhistorisk museum Oslo. Foto Riksantikvaren.

Soapstone graveslab from Fjære church, but according to tradition originally from Moy. The stone is only 73 cm long, and hard wear makes it difficult to discern the standing lion on the shield which is probably the coat of arms of Norway. Early 14th century. The slab is now in Kulturhistorisk museum, Oslo.

sjel, sin far, sin mor og sin bror. Ut fra innskriften dateres steinen til senest 1200-tallets slutt.¹⁶

Her har vi to fromme kvinner fra omkring år 1300 som henvender seg til jomfru Maria. På den ene siden passer de godt inn i den fromme kvinneverdenen, på den annen side har de sørget for å få markante og individuelle gravminner reist over seg.

Ved domkirken i Hamar er et funnet et fragment av en utsøkt stein med en frontal kvinnefigur i arkitekturomramming. Hode og ben mangler, men hun ser ikke ut til å ha hodelin og har i hvert fall ikke halsduk som gifte kvinner helst hadde. Dessuten bærer hun en bok i den venstre hånden mens den høyre hånden som holder en stavlignende gjenstand er løftet. Manglende hodelin viser at det ikke er en nonne eller abbedisse. Antagelig fremstiller bildet på gravsteinen en helgen og da en av de hellige jomfruene. For eksempel Apollonia, Lucia og Margaretha kan avbildes med liknende attributter.¹⁷ Det enes-

typisk Trondhjemsstein, men uten etasjeoppdeling, med en knelende kvinne med skriftbånd med påskriften "Ave Maria".¹⁵ Hodelinet viser at også dette er en gift kvinne men ellers vet vi ikke noe om hennes identitet (fig. 11).

Fra Hovedøya kloster utenfor Oslo er avbildet en stein over husfrue Sicelia som nå er tapt (fig. 12). Hun er fremstilt som en knelende kvinne med skriftbånd med en latinsk tekst oversatt av Nicolaysen til: "Bed for os med fromt sind, jomfru Maria!" Innskriften rundt steinen forteller at Sicelia har gitt mye gods til klosteret for sin

Fig. 10. Marmorgravstein fra Hesby kirke på Finnøy, Rogaland. Margrete Finnsdotter kom fra en adelig familie, og er her kronet som jomfru. Hun står i helfigur med hendene samlet til bønn. Steinen er nå i Universitetsmuseet i Bergen. Ca 1350. Etter Bendixen 1916.

Marble slab from Hesby church on Finnøy, Rogaland. Margrete Finnsdotter belonged to a noble family, and here wears a virgin's crown. She is standing in full figure, her hands held in prayer. The stone is now in Universitetsmuseet, Bergen. About 1350. After Bendixen 1916.

te tekstfragment som er bevart er "iuncta" som betyr forenet eller gift med.¹⁸ Det kan også forklares ved at steinen ligger over en gift kvinne selv om avbildningen viser en jomfru. Dette er altså antagelig ikke en avbildning av avdøde, men en kvinnegravstein med en helgen i helfigur.

Mannsgravene fremstiller de døde som representanter for viktige samfunnsposisjoner: Hertug/fyrste, ridder, biskop og prest. Det er derfor grunn til å stille spørsmål ved i hvilken grad det er individet som kommer til uttrykk. Det er ingenting som tyder på portrettlikhet i de skjematisk avbildningene. Det er derfor rimelig å se gravminnene som uttrykk for posisjonen i samfunnsordningen vel så mye som individuelle minnesmerker. En slik betraktningssmåte gjør det også mindre problematisk at seks av gravminnene med person i fullfigur er lagt over geistlige. At minst 15 av de 16 mennene i fullfigur er representanter for de ledende gruppene i samfunnet gjør de seks kvinnene desto mer in-

teressante. Døtrene fra Fjære og Hesby var ugifte og representerte sin respektive høyættede familier. I hvert fall tre av de fire andre fullfigurene viser gifte kvinner og kan selvfølgelig sees som representanter for denne viktige funksjonen i samfunnsordenen. I diskusjonen om utviklingen av det italienske renessanseportrettet er det blitt hevdet at kvinneportrettene på 1400-tal-

Fig. 11. Steinen over Gudrid i Nidarosdomen er ikke den vanlige typen med helgenfigur. Her er det skriftbåndet hvor vi ser restene av: "Ave Maria gratia plena", som forteller oss at hun er i en evig bønn til jomfru Maria. Her er det Gudrid selv som er i sentrum og påkaller tilskuerens oppmerksomhet. 1200-tallet. Foto Morten Stige.

The tombstone over Gudrid in Nidaros cathedral is not of the usual type that also depicts a saint. Here it is the text band with "Ave Maria gratia plena", which shows us that Gudrid is praying eternally to the Virgin Mary. Gudrid herself is the motif of the stone and attracts the spectator's attention. 13th century.

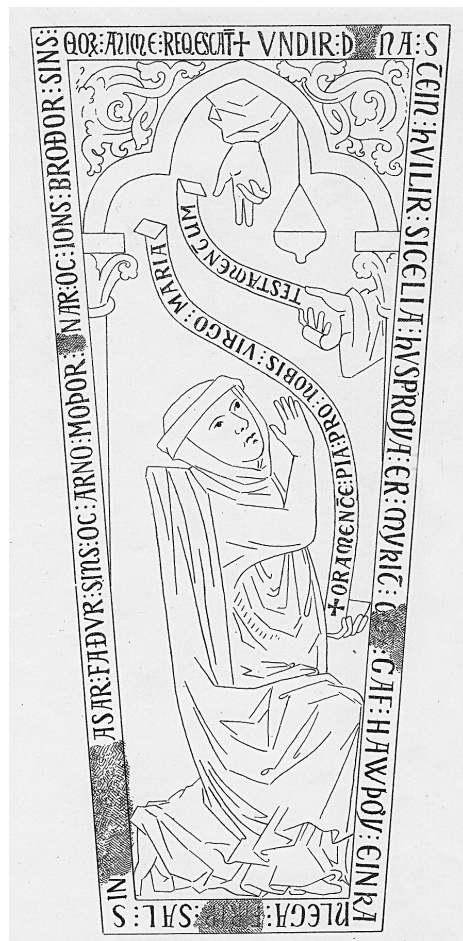

Fig. 12. Gravstein over Sicelia fra Hovedøya kloster, Oslo. Sicelias bilde er i skala til å fylle hele steinen men hun kneler under Guds hånd. 1200-tallet. Denne steinen er tapt men gjengitt etter Job. Meyers tegning i Nicolaysen 1891.

Graveslab over Sicelia from Hovedøya abbey, Oslo. Sicelia is depicted in a scale that fills the whole stone, but she kneels in submission to the hand of God. 13th century. This stone is now lost but is known through the drawing of Job. Meyer in Nicolaysen 1891.

let først og fremst hadde som formål å vise kvinnen som dydig og vakkert kledd og dermed som et statussymbol for sin mann og sin familie. Kvinnen som individ var det ennå ikke plass til.¹⁹ Dette aspektet kan være relevant for forståelsen av de norske gravminnene fra høymiddelalderen også, men en del av gravsteinen sprenger klart disse rammene når det gjelder individmarkering. Det er imidlertid en legetim grunn til å søke oppmerksomhet om sin person på gravminnet og det er ønsket om å bevege de levende til å gå i forbønn for den avdøde. Gravinnskriftene viser at dette er et hovedmotiv. Uansett årsak er kvinnene avbildet på gravminnene sine og markerer i mange tilfeller sin person på lik linje med sine mannlige motstykker.

Segl

En sammenligning med praksis for valg av motiver på segl kan gi en bakgrunn for forståelsen av gravbildene. Søren Kasperen har påpekt at personfremstillinger på danske middelaldersegl må forstås som religiøse symboler.²⁰ I det norske materialet finnes det knapt personfremstillinger, bortsett fra på de kongelige og geistlige seglene. Blant de 1360 verdslige segl som er publisert fra perioden 1286–1400 finnes ett kristushode og ett mannshode i profil fra 1336.²¹ Forøvrig er det bumerker og heraldiske motiver som benyttes. Unntaket er kongeseglene som i Norge i hvert fall fra begynnelsen av 1200-tallet, har representative fremstillinger av herskeren som hovedmotiv.²² Det samme gjelder geistlige verdighetspersoner. Helgenfremstillinger er

her en viktig motivgruppe men fra ca 1200 finnes også biskoper og abbeder fremstilt på norske segl. Antagelig kan det forstås slik at de geistlige representerer sitt embede gjennom sin person i likhet med kongen. Det var derfor legitimt med et personlig segl i motsetning til verdslige stormenn som først og fremst representerte familien. Verdslige segl var i norsk høymiddelalder enda mindre en arena for å markere sin person enn i gravkunsten.

Konklusjon

Før jeg begynte å undersøke gravminnene hadde jeg forventet å finne relativt liten kvinneandel og at den typiske kvinnen ville være avbildet som en liten knelende figur eller nøye seg med en from innskrift. Det var bakgrunnen for å studere kvinnegravsteinene spesielt ut fra en hypotese om at disse var unntak og at mannsgravsteinene utgjorde "normalen". Det viste seg raskt å være en forenkling selv om antallet mannsgraver er mer enn dobbelt så høyt som antallet kvinnegraver i den delen av det bevarte norske materialet som lar seg kjønnsbestemme.

Kvinnegravene dekker den samme variasjon i typer som mannsgravene og på landsbygda er det bevart omtrent like mange gravminner over kvinner som over menn. Det er heller ikke noe kvalitativt ved kvinnesteinene som indikerer noen mindreværdighet knyttet til kjønn.

Middelalderen var utvilsomt et mannsamfunn i den forstand at mange viktige roller var forbeholdt menn, blant annet maktposisjonene i kirken og i hæren. Det

Fig. 13. Senmiddelaldersk dobbelgravstein over herr Mads Bølle og hans kone Birthe Daa fra Tureby kirke på Sjælland. Mads er buret inne i sin rustning, mens fruene fremstår med bart ansikt i sin fineste motedrakt. 1522. Avgnidning av Ludvik Stubbe-Teglbjerg og F.A. Greenhill etter Greenhill 1976.

Late mediaeval double tombstone over Sir Mads Bølle and his wife Birthe Daa from Tureby church, Zealand, Denmark. Mads is encased in his armour while the lady appears with her face exposed in fashionable costume. 1522. Rubbing by Ludvik Stubbe-Teglbjerg and F.A. Greenhill after Greenhill 1976.

var ikke til hinder for at kvinnene kunne hevde seg i sine roller enten det var som dronning, medlem av en høy ætt eller husfrue på en stor gård. Dette gjenspeiles i gravminnene. Blant gravminnene fra den norske landsbygda er andelen med figurfremstillinger jevnt fordelt. De fleste figurfremstillinger på manssgraver på landsbygda er lagt over prester. Det er faktisk bevart flere billedsteiner over "vanlige" kvinner enn over "vanlige" menn. Kvinnene synes

å ha større frihet i sin rolle enn mennene, noe for eksempel gravminnet over Ragna Aasolfsdatter i Eidfjord viser. Hennes person kommer direkte til uttrykk i gravminnet. En god illustrasjon på hvordan gravminnene presenterer avdøde i roller er det senmiddelalderske gravminnet over Mads Bølle og fruene Birthe Daa fra Tureby på Sjælland: Mens Birthe viser ansikt er stakkers Mads stengt inne i sin hjelm og i sin rolle som ridder (fig. 13).

Noter

- 1 Syrett 2002; Greenhill 1976.
- 2 Uklar identifikasjon av en del Trondheimsstener hos Greenhill gjør en tallfestet sammenlikning vanskelig.
- 3 Trondheimsstener identifiseres med katalognummeret i Syrett 2002. *Tre kvinner*: Syrett nr. 14 og 34, Tingvoll. *17 menn*: Syrett nr. 15, 25, 61, 62, 63, 72, 77, 84, 86, 87, 88 og 99. Hamar, Fåberg, Nonneseter og to fra Øystese.
- 4 Sæther 1995, 14.
- 5 Syrett nr. 77.
- 6 *Fire menn*: Nidarosdomen (Syrett nr. 18): prest i 1. etg.; Nidarosdomen (Syrett nr. 24): Asbjørn Litle med Kristus; Nidarosdomen (Syrett nr. 31): doktor Håkon med St. Olav; Værnes: mann med St. Olav, størrelsen på stenen indikerer barnegrav. *Fire kvinner*: Nidarosdomen (Syrett nr. 21): Jarldrud med hellig person på tronstol; Nidarosdomen (Syrett nr. 33): Brynhildr med Maria; Veøy: kvinne med Maria; Eidfjord: Ragna Aasolfsdatter med kirkemodell og St. Jacob i fullfigur.
- 7 På en romansk gravsten fra Sønder Broby kirke, Jylland, er det menneskefigurer i to etasjer, men relasjonen mellom dem er uklar. Løffler 1889, Tavle XIV.
- 8 Stige 2000, 146.
- 9 Gardell 1945, nr. 166.
- 10 Mannen er fra Nidarosdomen (Syrett nr. 32): sira Peter stående foran alteret med kalvariegruppe. To kvinner: En i Nidarosdomen (Syrett nr. 13), Margaret med hellig person på tronstol og lang latinsk innskrift og en fra Byneset kirke (Videnskapsmuseet, Trondheim), kvinne med Maria.
- 11 Ekroll 2001, 32.
- 12 De 16 manssgravene er: Nidarosdomen (Syrett nr. 30): hertug Skule (?); Oslo (Kulturhistorisk museum Oslo): fyrst Witzlav (?); Nidarosdomen (Syrett nr. 27, 37, 46, 50, 59, 83) og Ullensvang (Ekroll 2001, 42): Krigere med hjelm, skjold og våpen; Hamar (Domkirkeodden): biskop; Nidarosdomen (Syrett nr. 23), Ullensvang (i kirken), Sakshaug I og II (Videnskapsmuseet, Trondheim) og Tønjum (Universitetsmuseet i Bergen): prester med kalk; Olavsklosteret Tønsberg (Kulturhistorisk museum Oslo, Lange 1987, 221): stenen er så slitt at det ikke er mulig å bestemme profesjon.
- 13 Lofthus 1940, 132.
- 14 Hohler 2001, 36 ff.
- 15 Syrett 2002, nr. 69.
- 16 Nicolaysen 1891, 6 og plansje 16.
- 17 Pegelow 2006, 28, 164, 170.
- 18 Sæther 1995, 108.
- 19 Simons 1995, 53 ff.
- 20 Innspill under det 20. ikonografiske symposiet, 17–21 august 2006 i Lundsbrunn, Västergötland.
- 21 Huitfeldt-Kaas 1899–1950, kristushodet nr. 524; mannshodet, nr. 316.
- 22 Huitfeldt-Kaas 1924.

Litteratur

- Diplomatarium Norvegicum*.
 Bendixen, B. E. *Aus der mittelalterlichen Sammlung des Museums in Bergen*. Bergens Museums Aar-bok 1915–16. Bergen 1916.
- Binski, Paul. *Medieval Death. Ritual and Representation*. London: Cornell University Press, 1996.
- Bugge, Anders. *Vore gamle gravminder*. Fortidsminneforeningens årbok for 1924. Oslo 1926.
- Ekroll, Øystein. *Her hvilir... Nidarosdomens gravsteinsutstilling*. Trondheim: Nidaros Domkirkes Restaureringsarbeiders Forlag, 2001.
- Gardell, Sölve. *Gravmonument från Sveriges medeltid*, 2 vol. Stockholm 1945.
- Greenhill, Frank Allen. *Incised Effigial Slabs. A Study of Engraved Stone Memorials in Latin Christendom, c. 1100 to c. 1700*, 2 vols. London 1976.
- Sæther, Tor. *Hamar i middelalderen*. Hamar: Hedemarksmuseet og Domkirkeodden, 1995.
- Hohler, Erla Bergendahl. "Ragnhild Jonsdatter på Huseby," *Det var denti'*, ed. Erik C. Holm, 36–42. Lier Historielags årbok nr. 12. Lier 2001.
- Huitfeldt-Kaas, Henrik Jørgen. *Norske sigiller fra middelalderen*. Kristiania 1899–1950.
- Huitfeldt-Kaas, Henrik Jørgen & Chr. Brinchmann. *Norske sigiller fra middelalderen. Kongelige og fyrstelige segl*. Kristiania 1924.
- Klüwer, Lorentz Diderich. *Norske Mindesmærker, afveggede paa en Reise igjennem en Deel af det Nordenfeldske*. Christiania: Wulfsberg 1823.
- Lange, Bernt. *Gravstener fra norske klostre*. Fortidsminneforeningens årbok for 1987. Oslo 1987.
- Lofthus, K. *Fjære kirkegård, Fjære kirke*. Kristiansand 1940.
- Löffler, Julius B. *Danske Gravstene fra Middelalderen*. Kjøbenhavn: C. A. Reitzel, 1889.
- Nicolaysen, Nicolay. *Hovedø kloster og dets ruiner*. Bilag til Fortidsminneforeningens årbok 1890. Kristiania 1891.
- Pegelow, Ingalill. *Helgonlegender i ord och bild*. Stockholm: Carlssons bokförlag, 2006.
- Simons, Patricia. "Inramade kvinnor: Blicken, ögat och profilen i renässansens porträttkonst," *Konst, kön och blick. Feministiska bildanalyser från renässans till postmodernism*, ed. Anna-Lena Lindberg, 53–89. Stockholm 1995.
- Stige, Morten & Øystein Ekroll. *Middelalder i Stein. Kirker i Norge*, bd. 1. Oslo: Arfo, 2000.
- Syrett, Martin. "Dating the Roman inscriptions of medieval Trondheim," *Innskrifter og datering*, ed. Audun Dybdahl. Senter for middelalderstudier, Skrifter nr. 8. Trondheim 1998.
- Syrett, Martin. *The Roman-alphabet inscriptions of medieval Trondheim*. Senter for middelalderstudier, Skrifter nr. 13. Trondheim 2002.